

вимог промислово-виробничої галузі у Великій Британії в останню третину XIX століття.

Література

1. Фельдман О. Б. Благодійність як орієнтир виховання сучасної людини / О. Б. Фельдман // Матеріали XI міжнар. наук.-практ. конф. [«Освіта і доля нації. Перспективи та орієнтири розвитку українського суспільства »], (Харків, 21-22 трав. 2010 р.); М-во освіти і науки України, ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2010. – С. 12–13.
2. Adamson J. W. English Education 1789 – 1902 / J. W. Adamson. – Cambridge, 1930. – 220 p.
3. Barnard H. C. A History of English Education from 1760 / H. C. Barnard. – London: University of London Press, 1961. – 150 p.
4. Bartley G. The Schools for the people, containing the history, development and present working of each description of English school for the industrial and poorer classes / G. Bartley. – London: Daldy, 1871. – 582 p.
5. Collins Encyclopedia of Scotland / [edited by Keay J., Keay J.]. – L.: Harper Collins Publishers, 1991. – 450 p.
6. Davies J. A History of Wales / J. Davies. – London: Penguin Books, 1993. – 500 p.
7. Gardiner J., Wenborn N. The History today companion to British history / J. Gardiner, N. Wenborn. – London: Collins & Brown, 1995. – 839 p.
8. Horn P. Education in Rural England 1800-1914 / P. Horn. – London, 1978. – 368 p.
9. Leach A. F. Some results of research in the history of Education in England with suggestions for its continuance and extension / A. F. Leach. – London published for the British Academy, 48 p.
10. Mackie J. D. A History of Scotland / J. D. Mackie. – London: Penguin Books, 1991. – 414 p.
11. Murphy J. Church, State and Schools in Britain 1800-1970 / J. Murphy. – London, 1971. – 242 p.
12. The New Universal Library. Volume V / London: Corporation Limited, 1927. – 2000 p.
13. Ward H. The educational systems of England and Wales and its recent history / H. Wardle. – Cambridge: CUP, 1935. – 265 p.

Скубій І. В.

УДК (477)«1920/1930»:366

Дитина у світі радянського споживання 1920-1930-х років: сучасна історіографія проблеми

У статті розглядається сучасна історіографія вивчення дитинства в контексті радянського споживання в 1920-1930-х роках. Акцентується увага на тому, що місце дитини у матеріальному світі радянського суспільства ще не було предметом дослідження.

Ключові слова: споживання, дитина, радянське суспільство, історіографія.

В статье рассматривается современная историография изучения детства в контексте советского потребления в 1920-1930-е годы. Акцентируется внимание на том, что место ребенка в материальном мире советского общества не было ранее предметом исследования.

Ключевые слова: потребление, ребенок, советское общество, историография.

The historiography of investigation of childhood in the context of Soviet consumption in 1920-1930s is discussed. It is highlighted that the place of child in the material world of Soviet society has not been studied before.

Key words: *consumption, child, Soviet society, historiography.*

У той час як вивчення західного консюмеризму вже давно існує як один із важливих напрямків західної історіографії, вивчається впродовж кількох десятиліть, дослідження споживання в радянських та пострадянських суспільствах тільки формуються в окрему галузь радянологічних досліджень.

Дослідження питання споживання у радянському суспільстві 1920-1930-х років перебуває на перетині кількох площин, які уособлюють його різні виміри для кожного з представників соціальних, гендерних чи професійних груп, як-от робітників, селян, жінок, чоловіків тощо. На перетині кожного з них можемо побачити і дитяче обличчя споживача, яке попри свою «невидимість» у контексті великої історії займає важливе місце у її творенні. Широко відомо, що саме в роки дитинства людина отримує базові цінності у процесі соціалізації, тому, очевидно, що від того, які саме та яким чином вони засвоєні будуть залежати її майбутні погляди на суспільний устрій та державу. У даному дослідженні ж йде мова про дитяче споживання і відповідно матеріальні цінності, які здобули діти радянської України в 1920-ті роки та часи сталінізму. Становлення світу дитинства відбувалося під впливом формування нової культури споживання. Звичайно, слід враховувати, що у порівнянні з іншими товарами повсякденного вжитку, дитячі товари знаходились на певній периферії, особливо в умовах повоєнної розрухи, голоду. Втім, саме це й спонукає дослідити їх процес переходу з так званих «інших» до пріоритетних.

Дослідження дитячого споживання є особливо цінним, тому що у наш час діти стали важливою частиною споживчого ринку. У сучасному суспільстві активно проходять процеси комерціалізації дитинства. Світ дитини відрізняється від світу дорослих тим, що, як спершу може здатися, в ранньому віці людина є менш підконтрольна різним соціальним та державним інститутам, вільно виявляє свої емоції. Врешті подальші роздуми про життя дитини в умовах заідеологізованих суспільств приводять до прямо протилежного висновку. Виховний процес і соціалізація дитини відбуваються під впливом матеріального світу, який її оточує. У даному випадку виховання в дусі комуністичної ідеології було можливим через забезпечення масового споживання певних товарів. Очевидно, що споживчі смаки молодого покоління радянських громадян піддавалися

впливу не лише безпосередньо з боку влади та пропаганди, а й значній мірі в таких соціальних середовищах, як школі та сім'ї. У свою чергу саме остання була важливим інструментом держави у забезпеченні ефективного контролю за вихованням підростаючого покоління. Чи відбувалися схожі процеси в 1920-1930-ті роки? В Радянському Союзі ідея про дітей як «квітів життя» широко використовувалася і знаходилася в центрі ідеї будівництва комуністичного суспільства. На цьому шляху влада зіткнулася зі складним завданням створення «радянського дитинства», його норм, повсякденного життя, а також культури споживання. Якими були механізми розподілу товарів серед дітей? У яких просторах вони поширювалися? Які існували практики споживання дитячих товарів? Які товари формували образ радянського дитячого споживача? Чи були особливості дитячого споживання унікальними для радянського суспільства? Чи можна порівняти їх з рисами, характерними для інших суспільств того часу?

Увага до світу дитинства з боку більшовиків обумовлювалася тим значенням, яке вони надавали вихованню дітей та молоді. Дослідники розглядають це як своєрідну «інтервенцію» чи вторгнення у світ дитинства, оскільки в тогочасному суспільстві діти належали не стільки батькам, скільки суспільству, нації чи уряду. Тому виховання в душі комуністичної ідеології було можливим через забезпечення у тому числі масового споживання певних товарів. У зв'язку з цим зауважимо, що в такому випадку мова йде про ідеологічну інтервенцію у матеріальний світ дитинства. У межах даного дослідження буде показано зв'язок між дитячим споживанням та радянською ідеологією та пропагандою, як і його трансформацію під їхнім впливом. Катріона Келлі, британська дослідниця, влучно зауважила, що держава ставила дитячі справи в серце політичної легітимності, акцентуючи увагу на тому, що в радянському суспільстві про них піклуються більше, ніж будь-де у світі [8].

Діти та дитинство в радянському суспільстві як наукова проблематика стали вже важливим напрямком сучасної історіографії. Звертають на себе увагу численні дослідження дитячої матеріальної культури на прикладі Російської Соціалістичної Республіки [57], у той час як вивчення в географічних межах інших радянських республік є скоріше виключенням або ж тільки стає предметом досліджень останніх років [4]. Разом з тим в умовах активізації вивчення радянської повсякденності серед сучасних істориків стала помітною увага до дитини як одного з суб'єктів щоденних процесів, учасника суспільних відносин та у той же час об'єкта впливу державної

політики [1]. Привертає увагу чудове дослідження американської дослідниці Лізи Кіршенбаум про життя «маленьких товаришів» в радянській Росії в 1917-1932 рр., яке пройшло складний процес еволюціонування за допомогою таких інструментів як політика, педагогіка та сім'я [12]. Подібні погляди на дитину як ідеологічний об'єкт можна побачити у чудовій роботі німецьких науковців Коріні Кур-Королев [13], Стефана Плаггенборга та Моніки Вельман [16]. Цікаво, що деякі дослідники у вивченні світу дитинства в радянську добу, як це зробив і російський дослідник Олександр Рожков, акцентують увагу на конкретному період дорослішання дитини. У своїй книзі він окремо говорить про світ школяра, який фактично перебував «між школою та сім'єю», та акцентує увагу на тому, що школа мала тенденцію до формування пасивного споживання [3]. Тому одним із завдань цього дослідження є встановлення того, на скільки це відповідає реаліям радянської доби та як освітній процес «вибудовував» нові споживчі смаки «маленьких товаришів».

Попри велику кількість досліджень про дитяче життя в радянську добу особливості споживання залишаються мало дослідженими. Подібна тенденція характерна і для економічної історії, де попри наявність значного кола робіт з історії радянської торгівлі та споживання в цілому, дитячий сегмент попиту та споживання залишився не представленим в історіографії [2; 9-11; 13]. Серед прикладів успішного поєднання проблем дитини в радянському суспільстві, споживання можна виокремити дослідження Моніки Рутерс, де вона розглядає світ радянської дитини крізь призму тем космосу та споживання в 1960-х роках [15].

Надзвичайно важливо в контексті даного дослідження звернути увагу на міжнародний аспект вивчення матеріального світу дитинства і в першу чергу в тоталітарних суспільствах.

Вивчення світу дитинства на прикладі дитячого споживання та його матеріальної культури у 1920-1930-х роках дозволяє зробити висновок про те, що воно дуже чітко відображало зміни політичного та ідеологічного курсу держави, житті суспільства. Більше того, як з'ясувалося, дитячі товари та їх виробництво знаходились під повним контролем органів влади. Формування образу «щасливого радянського дитинства» відбувалося шляхом забезпечення дітей ідеологічно правильними товарами, у тому числі іграшками, одягом та іншим асортиментом, хоча варто й залишалися суттєві проблеми із забезпеченням «квітів життя» усім необхідним. Примітно, що поряд з дорослим, саме дитяче постачання більше всього зазнавало вплив

радянської пропаганди та ідеології, а тому спробу створити нового радянського дитячого споживача слід розглядати як частину завдання зі формування радянської людини.

Таким чином, огляд сучасної історіографії свідчить про існування необхідності вивчення дитячого споживання як наукової проблеми. Разом з тим, необхідно відзначити досягнення вітчизняних та закордонних учених у сфері вивчення дитини як суб'єкта радянської історії, повсякденного життя суспільства. Потребує подальшого дослідження стан забезпечення дітей товарами повсякденного вжитку та іншими матеріальними благами. Очевидно, саме маргінальне положення цих товарів та дітей як групи споживачів дозволить детально розглянути «норми» раннього радянського споживання з точки зору «маленької людини». Кращому розумінню, чому ж діти стали центром уваги радянської влади, у подальших дослідженнях може сприяти вивчення взаємозв'язку між комуністичною ідеологією щодо споживання в цілому та теоріями споживання. Очевидно, такий підхід дасть змогу побачити місце дитини в офіційному дискурсі та шляхи конструювання дитячого споживчого ідеалу. Перспективним напрямком наукових пошуків у цій сфері також є порівняння дитячого, жіночого та чоловічого «кошику» товарів з різними регіонами України та іншими політичними та економічними центрами Радянського Союзу.

Література

1. Гогохія Нані. Суспільство і діти / Нані Гогохія // Українське суспільство 30-х років ХХ ст.: нариси повсякденного життя. – К., 2012. – С.751-785.
2. Осокіна Е. А. За фасадом «сталінського изобилія». Распределение и рынок в снабжении населения в годы индустриализации. 1927 – 1941 / Е. А. Осокіна / 2-е изд. доп. – М., 2008. – 384 с.
3. Рожков А. В кругу сверстников. Жизненный мир молодого человека в Советской России 1920-х годов / А. Рожков. М.: НЛЮ, 2014. – 640 с.
4. Ромашова М. В. Дети и феномен детства в отечественной истории: новейшие исследования, дискуссионные площадки, события / М. В. Ромашова // Вестник Пермского университета. Сер. История. – 2013. – №2 (22). – С. 108-116.
5. Сальникова А. История елочной игрушки, или как наряжали советскую елку / А. Сальникова. — М.: Новое литературное обозрение, 2012. — 240 с.
6. Сальникова А. А. Российское детство в ХХ веке: История, теория и практика исследования / А. А. Сальникова. – Казань, 2007. – 256 с.
7. Смирнова Т. Дети страны Советов. От государственной политики к реалиям повседневной жизни. 1917-1940 гг. / Т. Смирнова. – М.: ИРИ РАН, 2015. – 400 с.
8. Celly Katriona. Children's World: Growing Up in Russia / Katriona Celly. New Haven, London: Yale University Press, 2007. – 714 p.

9. Gurova Olga. Ideology of Consumption in Soviet Union: From Asceticism to the Legitimizing of Consumer Goods / Olga Gurova // Anthropology of East Europe Review. – V. 24. – N. 2. – March 2006. Режим доступу: <https://scholarworks.iu.edu/journals/index.php/aeer/article/view/237>.
10. Hessler Julie. A Social History of Soviet Trade: Trade Policy, Retail Practices, and Consumption, 1917-1953 / Julie Hessler. Princeton University Press, 2004. – 366 p.
11. Hilton R. Marjorie. Selling to the masses: retailing in Russia, 1880 – 1930 / Marjorie R. Hilton. – Pittsburg, 2012. – 344 p.
12. Kirshenbaum Lisa A. Small comrades: revolutionizing childhood in Soviet Russia, 1917 – 1932 / Lisa A. Kirshenbaum. New York, London: RoutledgeFalmer, 2010. – 232 p.
13. Kuhr-Korolev Korina. “Gezahnzte Helden“: Die Formierung die Sowjetjugend in 1917-1932 / Korina Kuhr-Korolev. Essen, 2005. – 365 p.
14. Randall E. Amy. The Soviet dream world of retail trade and consumption in the 1930s / Amy E. Randall. – Palgrave Macmillan, 2008. – 251 p.
15. Rùthers Monica. Kindheit, Kosmos und Konsum in sowjetischen Bildwelten der 1960er Jahre. Zur Herstellung und Zukunftsoptimismus / Monica Rùthers // Historische Anthropologie. Volume 17. – Issue 1. – P. 56–74.
16. Sowjetjugend, 1917 – 1941: Generation zwischen Revolution und Resignation / Korina Kuhr-Korolev, Stefan Plaggenborg, Monica Wellmann (Hg.). – Essen: Klartext, 2001. – 310 p.

Колеснікова Н. В., Марченко О. В.

УДК 908(477)

Герої не вмирають

У роботі наведено результати дослідження життєвого шляху Валентини Степанівни Гризодубової — радянської льотчиці, учасниці рекордного перельоту з Москви на Далекий Схід у 1938 році, героїні Другої світової війни, першої жінки, яка була удостоєна звання Героя Радянського Союзу, Герой Соціалістичної праці. За результатами проведених досліджень з метою вшанування пам'яті нашої славної землячки Валентини Гризодубової була організована екскурсія.

В работе приведены результаты исследования биографии Валентины Степановны Гризодубовой – советской летчицы, участницы рекордного перелета из Москвы на Дальний Восток в 1938 году, героини Второй Мировой войны, первой женщины, удостоенной звания Героя Советского Союза, Героя Социалистического труда. По результатам проведенных исследований с целью чествования памяти нашей славной землячки Валентины Гризодубовой была организована экскурсия.

Results of studying life journey of Valentina Grizodubova are set out in the paper. She was a Soviet woman pilot, a participant of record flight from Moscow to the Far East in 1938, a heroine of World War II, the first woman who was granted the title of the Hero of the Soviet Union, the Hero of Socialist Labor. An excursion was arranged based on the results of conducted study with the purpose to commemorate the memory of our glorious countrywoman Valentina Grizodubova.

Ключові слова: льотчиця, авіаційний полк, патріотичне виховання, льотна школа, екіпаж, Велика Вітчизняна війна, Герой Радянського Союзу.

Актуальність дослідження обумовлена необхідністю поглиблення патріотичного виховання студентів через вивчення